

**Comportamentul individului instituționalizat.
Analiză comparativă între ficțiunea cinematografică
și realitatea carcerală**

**(The Behaviour of Institutionalised Individuals.
Contrastive Analysis between Cinematic Fiction and
Carceral Reality)**

Isabela Maria ROANTĂ

Universitatea *Ștefan cel Mare*, Suceava, România

Abstract:

The situation of institutionalized persons and the consequences of the forced institutionalization experience is a topic often addressed in scientific research, cinematographic productions or literary works. Living in closed and punitive environments such as prisons, correction schools, psychiatric hospitals, for a long time, involves a process of identity cancellation. Isolation from the rest of society makes it difficult to preserve the status of the individual and then recover the initial private identity. Regardless of the intensity of efforts made to support the preservation of individuality, the major difficulty manifests itself at the moment of reintegration into the external environment of "total institutions". Our paper analyzes the experience of institutionalization from the perspective of Erving Goffman's research. Reviewing this theoretical support, our work aims to analyze the films *The Lobster* (2015) and *The Shawshank Redemption* (1994), compared to the experience of a former prisoner of Bistrita Penitentiary in 2005 and of former prisoners in Pitesti Prison in the period

1949-1952. The objective of the research is to identify the primary, secondary behaviours and similarities between the selected cases.

Keywords: freedom, identity, total institutions, primary adaptations, secondary adaptations, reintegration.

1. Definirea conceptelor și unghiuri de abordare

Comunitatea reprezintă un factor major de influență asupra persoanei. Nevoia de apartenență înglobează eforturi de comunicare interpersonală ce consolidează relația om–societate. Deși deține libertatea de a-și crea un fond personal de impresii și credințe, individul se supune normelor și valorilor adoptate de membrii cu care (con)viețuiește, iar în caz de încălcare a regulilor, fie ele scrise sau nescrise, există consecințe. Societatea modernă tratează comportamentele necorespunzătoare în scopul reintegrării. În acest caz, avem exemplele școlilor de corecție, închisorilor și spitalelor de psihiatrie. Odată ajuns în interiorul unei astfel de instituții, individul este tratat în lumina defectelor sale și supus unui proces de „anihilare a identității” care cicatrizează evoluția ulterioară a acestuia, odată întors în libertate.

Erving Goffman a publicat în anul 1961 lucrarea *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate* (Goffman 2004), în care realizează o analiză a vieții individului în cadrul unei „instituții totale”. Autorul definește acest tip de comunitate ca „un loc unde își desfășoară activitatea un număr mare de indivizi cu statut similar, despărțiți de restul societății pentru o perioadă de timp apreciabilă și care duc împreună o viață strict delimitată,

reglementată oficial de către instituții”(idem:157). Interesul pentru acest subiect provine din legătura ce se stabilește între un individ și entitatea socială din care face parte. Relația dintre cele două părți presupune, conform sociologului, angajare și atașament – două sentimente care au ca rezultat alterarea individualității.

Una dintre caracteristicile instituțiilor totale identificate de Erving Goffman este *noua rânduială* la care sunt supuși instituționalizații. În cadrul organizației, rutina colocvială este înlocuită cu un nou set de reguli și activități oficiale. Sub supravegherea unui „frate mai mare”, mereu prezent și atent, fiecare mișcare trebuie să se conformeze anumitor norme. Această caracteristică înglobează o atitudine din partea conducătorilor: „în spatele oricărui contract există unele supoziții necontractuale referitoare la caracterul participanților”(Goffman 2004:156). Mai exact, intuind dorințele instituționalizațiilor, administrația asigură anumite „standarde de bunăstare” (*ibidem*) și acordă „stimulente”(Goffman 2004:160) pentru a păstra comportamentul individului instituționalizat în limitele trasate de organizație. Cu toate acestea, dacă regulile sunt încălcate, vor fi aplicate anumite pedepse și sancțiuni în funcție de tipul și de gravitatea situației. Regulile, stimulentele și pedepsele sunt cele care duc la apariția a două tipuri de reacții, acestea capătă denumirea de „adaptări primare și adaptări secundare”.

Așa cum observă cu precizie autorul în lucrarea sa, există două tipuri de adaptări în cazul instituționalizațiilor. Prima constă în faptul că „una dintre obligațiile individului este aceea de a se angaja vizibil în activitatea organizației”(idem 167). Omul este implicat activ, acceptă și acționează conform cerințelor: acestea

sunt *adaptările primare*. În ce privește *adaptările secundare*, acestea reprezintă modalitățile de păstrare a individualității. Ca o eschivare de la supunere, „el refuză să îmbrățișeze pe de-a-ntregul toate elementele de autodefinire implicate de afilierea sa și lasă să se vadă parțial această detașare, dar, în același timp, își îndeplinește obligațiile importante”(ibidem). Altfel spus, integrarea primară reprezintă cooperare în sprijinul organizației, iar „orice rânduială obișnuită prin intermediul căreia membrul unei organizații folosește mijloace neautorizate, obține rezultate neautorizate sau face și una și alta, eludând astfel supozițiile organizației cu privire la ceea ce ar trebui să facă”(Goffman 2004:170), reprezintă integrare secundară.

Aceste două tipuri de comportamente reprezintă singurele variante pe care un individ le are în interiorul unei entități sociale.

Mediul, sentința și sprijinul moral al familiei sunt factorii decisivi în formularea unui plan care poate fi aplicat în timpul încarcerării. Individul instituționalizat are de ales între acceptarea procesului de reeducare, cu riscul anihilării identității, și încercarea de menținere a unor caracteristici individuale definitorii.

Această lucrare intenționează să facă o paralelă între atitudinile persoanelor instituționalizate din universul cinematografic și realitatea contemporană. Am selectat două filme cu un puternic impact emoțional: unul prezintă o lume distopică și celălalt viața într-o închisoare de maximă siguranță. Cazurile reale sunt localizate în România – unul este o etapă tristă din istoria națională, Experimentul Pitești, iar cel de-al doilea, o experiență recentă a unui deținut din Penitenciarul Bistrița.

În analiza propusă mă voi ajuta de lucrarea *Interpretarea datelor calitative* (Silverman, 2004), axându-mă pe caracterul adaptărilor primare și secundare ale persoanelor instituționalizate în cazurile menționate.

2. *The Lobster* (2015): curioasa ecranizare a două „instituții totale”

Un film original și straniu totodată, *The Lobster* (2015) (în traducere românească, *Homarul*), de fapt, o comedie neagră, prezintă o poveste de dragoste situată într-o lume distopică unde societatea interzice singurătatea. Filmul este regizat de Yorgos Lanthimos și îi are în distribuție pe Colin Farrell, Rachel Weisz și Jessica Barden. Scenariul acestui film se bazează pe următoarea idee: dacă cineva nu este implicat într-o relație emoțională (fie este divorțat, văduv etc.), acesta este dus într-un hotel unde are timp, 45 de zile, să-și găsească un partener sau, în caz contrar, este transformat într-un... animal.

După afișarea titlului, facem cunoștință cu protagonistul, David (singurul personaj căruia i se menționează numele), care se pregătește să fie transportat la hotel după ce soția sa a cunoscut pe altcineva. Odată ajuns la destinație, transportat fiind de o dubiță albă, sinistră, acesta trece printr-un interviu în care este întrebat despre anumite preferințe personale. Hotelul are însă reguli stricte: o persoană are timp 45 de zile să își găsească un partener sau, dacă nu, va fi transformată într-un animal la alegere. Terenurile de volei și de tenis sunt accesibile doar cuplurilor, în timp ce persoanele solitare au permisiunea de a juca golf și squash. În timpul prânzului, fiecare persoană stă singură privind cuplurile

care mănâncă la mesele din fața lor. Lucrurile personale sunt confiscate și protagoniștilor le sunt oferite uniforme diferențiate în funcție de sex. David găsește în dulapul său 4 perechi de pantaloni gri identici, 4 cămăși albe și 4 cămăși albastre identice, un halat, o curea, lenjerie intimă și o jachetă. Publicul descoperă ulterior motivul transformării indivizilor în animale: dacă în viața de om nu îți găsești un partener, ai șansa să supraviețuiești sub formă de animal! În fiecare dimineață oaspeții sunt anunțați câte zile mai au de stat în hotel. Fumatul este interzis deoarece afectează unele activități precum vânătoarea de oameni și... sărutatul.

Vânatul este sadica activitate la care sunt supuși oaspeții hotelului. Aceștia trebuie să vâneze singuraticii din pădure (oamenii care au evadat din hotel și care duc o viață solitară). Obligația este însă însoțită de un stimulent: în funcție de numărul de singuratici capturați, atâtea zile în plus sunt permise la hotel. Există stimulente și sub forma „serilor de socializare”, adunări în care toate femeile sunt îmbrăcate în același tip de rochie și toți bărbații în același tip de costum.

Așa cum a subliniat Goffman, pe lângă *stimuli* există și *pedepse*. Un exemplu reprezentativ în film este acela al unui oaspete care a fost văzut masturbându-se în hotel. Pedepsa acestuia a constat în forțarea mâinii sale pe un... toaster de pâine încins! Regulile erau stricte în privința satisfacerii sexuale. Până la găsirea unui partener definitiv, era permisă doar „amăgirea” sexuală din partea unui angajat al hotelului. Scopul acestui tip de tortură consta în *accentuarea nevoii* de a găsi un partener de viață.

Filmul nu dezvăluie multe despre istoria acestui univers distopic. Definim aici hotelul ca fiind o „instituție totală”, dar

acesta este un simbol al întregii societăți din universul *The Lobster*, sau, prin extensie, o metaforă a întregului univers uman¹. O lume în care poliția oprește pe stradă oameni singuri și îi roagă să arate dovada implicării într-o relație. Situația este identică și în realitate, unde funcționează o veritabilă „poliție morală” a majorității, care sancționează orice comportament individual excentric. Instrumentele de presiune ale societății împotriva indivizilor au fost *normele și tradițiile*.

Singuraticii din pădure reprezintă „viața clandestină a instituției” (Goffman 2004) și au valori opuse celor promovate în hotel. La rândul lor, aceștia întemeiază o altă organizare opresivă. Fiecare membru are datoria de a-și săpa mormântul (deoarece nimeni nu o va face pentru el) și orice contact care are nuanțe romantice este pedepsit. Această formă de evadare din strânsoarea unor reguli exagerate a format o societate alternativă ce urmează același tipar totalitar. Serile de distracție (stimulentele oferite la moment de sărbătoare) reprezintă un dans individual realizat de fiecare membru cu căștile în urechi. În timp ce într-o parte se impune iubirea, societatea singuraticilor o interzice total.

Așadar, adaptări primare și secundare se regăsesc pe două planuri: cel al hotelului și cel al pădurii. În primă instanță, există adaptările primare (întâlnite în mod special la restul personajelor), dar și încercări ale acestora realizate de protagonist. Acesta vrea să se integreze, să găsească pe cineva în funcție de trăsăturile sale definitorii, participă la toate serile de dans și socializează, dar cu

¹ Așa cum era configurat și în filmul *Zbor deasupra unui cuib de cuci* (1975), în regia lui Milos Forman.

trecerea zilelor devine disperat și experimentează adaptări secundare. Un exemplu este felul în care se preface a fi un om rece și fără suflet pentru a putea forma un cuplu cu o femeie ce întrunește aceste trăsături. Un alt tip de adaptare secundară este refuzul personajului central de a captura singuratici (motivul constând în valorile în care crede).

În grupul singuraticilor, David se simte la fel de străin până la cunoașterea personajului feminin al filmului (Rachel Weisz). Există adaptări primare precum acceptul de a sechestra conducerea hotelului și săparea propriului mormânt, dar ieșite din comun sunt tacticile de încălcare a regulilor. Cuplul de îndrăgostiți se sărută doar în momentul în care sunt în oraș și improvizează un limbaj propriu pentru a nu stârni suspiciuni în plănuirea evadării.

Una dintre intențiile utopiei, niciodată realizată, este aceea de *uniformizare a lumii*. Ceea ce-i irită pe realizatorii de utopii e tocmai diversitatea lumii fenomenale, căci printr-o anomalie inexplicabilă gândirea capătă tendința de a funcționa în mod autist, împotriva viului. Gândirea are o antipatie specială îndreptată contra vieții, care prin comparație cu formele riguros cerebralizate pare absurdă, nestăpânită, imposibil de redus la o schemă logică.

3. *The Shawshank Redemption* (1994): speranța unei evadări

Cunoscut și sub denumirea de *Închisoarea îngerilor*, filmul scris și regizat de Frank Darabont a apărut în 1994 și îi are în rolurile principale pe actorii Tim Robbins și Morgan Freeman. Scenariul filmului înglobează povestea lui Andy Dufresne

(interpretat de Tim Robbins), aflat în închisoare în urma condamnării pe nedrept în cazul uciderii soției și amantului acesteia.

Spre deosebire de filmul anterior, *The Shawshank Redemption* oferă spre analiză o „instituție totală” (de fapt, o închisoare) cu un caracter realist în societatea contemporană. Fiecare personaj are un rol bine definit. Directorul Norton este întruchiparea defectelor umane. Caracterul său respingător este accentuat de statutul său, dar și de ipocrizia de care dă dovadă. Cu toate că închisoarea Shawshank este cunoscută pentru asprimea și duritatea gardienilor, acest personaj ține să sublinieze altceva: „I believe in two things: discipline and the Bible. Here you’ll receive both!” („Eu cred în două lucruri: disciplina și Biblia. Aici le veți primi pe ambele!”) (*idem*).

Închisoarea cu șase etaje de celule nu ascunde învățăminte biblice, ci doar speranțe pierdute. Dacă rolul instituției este de reeducare a infractorilor, în cazul Shawshank, prizonierii ajung să fie indiferenți la prezența zidurilor și imuni la societatea exterioară. „Instituția totală” a izolat în acest caz omul de comunitatea externă până în punctul în care acesta se simte un inadaptat. Prizonierul crede că este o parte a penitenciarului în care își ispășește pedeapsa. O replică esențială în acest sens este oferită de Red (Morgan Freeman), personaj deja familiarizat cu viața acestei comunități închise. Acesta mărturisește că prima dată când pășești în închisoare urăști zidurile, mai apoi te obișnuiești cu ele și, în final, ajungi să depinzi de acestea. Aceste vorbe descriu condiția deținutului în instituția respectivă.

Experiența Shawshank presupune începerea unei noi vieți. Deținuții sunt dezbrăcați în momentul repartizării celulelor. Asemenea unor nou-născuți, ei primesc haine noi (o uniformă) și un botez (un număr de ordine). Uniformele sunt neutre, cu un aspect tern, demoralizator. Depersonalizarea începe odată cu îmbrăcarea noilor haine. Dușurile sunt la comun și reprezintă una dintre încăperile de temut ale instituției. Gardienii închid ochii la abuzurile ce se săvârșesc și astfel comunitatea izolată devine mai dezumanizată.

Personajul Brooks Hatlen pare unul neînsemnat în scenariul filmului, dar el este simbolul instituționalizării. Pentru el, penitenciarul este „casă” iar lumea exterioară îi este străină. În momentul eliberării sale descoperim că libertatea proaspăt câpătată i-a devenit o a doua închisoare. Pentru a scăpa din noul infern acesta decide să-și pună capăt zilelor. Brooks a dus la extrem adaptarea primară. El a îmbrățișat noul său statut și a devenit dependent de controlul la care era supus anterior. Trebuie totuși menționată o scenă în care deținutul ascunde în buzunarul de la cămașă o... vrabie pe care o hrănește din propria sa farfurie. Gestul său sensibil ascunde o adaptare secundară în care ecouri ale fostei identități se fac auzite prin generozitatea de care dă dovadă.

Andy Dufresne este personajul principal al filmului. El este simbolul condamnatului nevinovat care nu își pierde încrederea și speranța. Comparativ cu restul colegilor, el încearcă să-și îmbunătățească condiția. Abuzat sexual de alți deținuți, acesta scapă de chin în schimbul ajutorului contabil pe care îl oferă unui gardian. Aceleași abilități financiare îi aduc o serie de

beneficii în timpul detenției. În schimbul ajutorului pe care îl oferă directorului închisorii, el obține cărți noi la bibliotecă, pune muzică clasică pentru deținuții din curte și primește două sticle de bere după o zi de muncă. Aceste beneficii ridică moralul și umanizează întreaga comunitate. Andy se supune regulilor închisorii, dar în paralel își urmărește interesul pentru ca în final să evadeze. Pe parcursul filmului descoperim și o parte vulnerabilă a personajului. Decesul unui alt deținut îl tulbură profund, iar pentru a profita de slăbiciunea sa directorul Norton îl trimite două luni la izolare. Această metodă este folosită de multe ori în „instituțiile totale” cu scopul de a calma sau de a face prizonierul să clacheze.

Evadarea lui Andy este, aici, un simbol al *renașterii*. El și-a săpat tunelul spre libertate în spatele unui poster cu Rita Hayworth, element al lumii civilizate în comunitatea închisă. Odată cu gestul său, înțelegem și titlul ecranizării. Prietenia dintre Andy și Red (între un deținut inocent și unul vinovat de fapta sa) este factorul decisiv pentru „salvarea” celui din urmă. Personajul interpretat de Morgan Freeman trece prin mai multe etape de maturizare în cadrul „instituției totale”. Dacă în a doua jumătate a filmului Red ajunge să se considere un simplu număr de ordine, neinteresat de libertatea ce îi este oferită în afara penitenciarului, evadarea din final îi schimbă percepția.

Ellis Boyd “Red” Redding participă la trei audieri pentru eliberare condiționată. Dacă la prima întâlnire își motivează dreptul la libertate cu ideea că nu mai este un om periculos și s-a schimbat, la cea de-a doua, dezinteresat de soarta sa, mărturisește că pur și simplu nu mai este un om periculos. În cadrul celei de-a

treia audieri, după evadarea lui Andy, Red este sincer. El declară că nici nu înțelege ce înseamnă „reabilitarea”, pentru el este un cuvânt inventat de oamenii cu cravată și costum din societatea civilă.

Închisoarea îngerilor este un tip de „instituție totală” ce manifestă toate caracteristicile descrise de Goffman. Există prejudecăți despre caracterul deținuților, un set de reguli ce trebuie respectate, măsuri punitive, stimulente și beneficii dobândite în funcție de comportamentul instituționalizaților, dar, nu în ultimul rând, există o supunere totală în fața autorității sau încercări de menținere a individualității prin diverse metode.

4. Închisoarea Pitești (România): tortură în „reeducare”

Fenomenul Pitești reprezintă o pată întunecată din istoria penitenciarelor din România. Fostul penitenciar a căpătat o nouă denumire în urma încercărilor de „reeducare” efectuate în timpul autorităților comuniste din perioada 1949-1952. Deși aceste încercări (unii le denumesc „experimente”) s-au extins și în alte închisori din România (Gherla și Târgu Ocna), situația de la Pitești este considerată cea mai marcantă.

Cu scopul de a schimba orientările politice, sociale și religioase ale deținuților, aceștia erau supuși bățăilor și torturii psihice. „Metoda de succes” în sprijinul planului lor era transformarea victimelor în călăi. Deținuții erau politici, majoritatea studenți, membri ai grupărilor interzise de comuniști precum Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal,

precum și cei inspirați de Garda de Fier sau membri ai comunității evreiești din România (Bacu 1971).

Goffman subliniază în cartea sa că în cadrul oricărei entități sociale se pornește cu o anumită concepție asupra participantului și că astfel putem considera organizația „un loc unde sunt generate supoziții cu privire la identitatea individului” (Goffman 2004:156). Astfel, orice instituție presupune respectarea unor reguli, dar mai interesant este că, într-o foarte mare măsură, se dorește și o disciplină a „modului de a fi – obligația de a demonstra un anumit caracter și de a exista într-o anumită lume”(ibidem).

În cazul închisorii Pitești, nu a existat posibilitatea ca deținutul să încerce din propria voință să își asume un anumit rol; „reeducarea” a presupus forțarea acceptării unei noi identități și a unor noi principii. Care a fost scopul torturilor? „Inițiind reeducarea de la Pitești, nu era numai scopul de a doborî forțele vii ale unei mișcări politice – oricare ar fi fost ea –, ci și de a anihila metodic” (Ierunca 1990). În cartea *Fenomenul Pitești*, Virgil Ierunca ne explică schema după care a funcționat sistemul din penitenciar: „În frunte cu Nikolski, general, comandant suprem al Securității românești timp de 16 ani, Securitatea a pus la punct un plan pentru lichidarea rezistenței morale a tinerilor deținuți politici, slujindu-se de un nucleu de deținuți conduși de Eugen Țurcanu, ce urma să pună în aplicare, în domeniul dreptului comun, cunoscutele teorii ale lui Makareno”(idem:11).

În ceea ce privește prezența adaptărilor primare și secundare, remarcăm cu dezamăgire lipsa celor din urmă. Prizonierii Penitenciarului Pitești au fost supuși unor torturi

psihice și fizice constante, chinuri care au condus la depersonalizare și la asasinat moral. Pentru a înțelege trauma suferită de prizonieri (în mare parte studenți), anexez o parte dintre metodele sadice folosite de torționari (*Experimentul Pitești*):

- Bătaia individuală și bătaia colectivă în cerc;
- Smulgerea părului cu dispozitive speciale;
- Obligarea deținutului să stea cu ochii fixați pe un bec aprins;
- Strivirea degetelor de la mâini și de la picioare;
- Obligarea deținutului să mănânce mâncăruri foarte sărate, ca mai apoi să îi fie interzis consumul de apă;
- Arderea tălpilor;
- Obligarea deținutului să lingă closetul;
- Obligarea deținutului să asiste la torturile în colectiv;
- Atârnarea de subțiori cu o raniță de greutate în spate;
- Așezarea a 15-17 trupuri peste deținutul torturat;
- Bătaia cu capul de ciment;
- Obligarea deținutului de a dormi în poziții fixe;
- Înțeparea tălpii cu acul;
- Obligarea deținutului de a-și face nevoile în bolurile de mâncare;
- Mâncatul în patru labe, direct din gamelă, fără lingură, mâncarea fiind fierbinte;
- Bătaia peste coșul pieptului;
- Atârnarea deținutului cu capul în closet;
- Obligarea deținuților de a urina în gura colegilor de celulă.

Planul reeducării era foarte elaborat și metodic. Dacă în prima fază „reeducarea” pare un pretext pentru aplicarea de „jocuri sadice”, procesul este construit apoi pe mai multe faze menite să altereze identitatea prizonierilor. Cele patru etape (*Fenomenul Pitești*) sunt:

1. „*Demascarea externă*, unde deținutul trebuia să-și arate credința și loialitatea față de partid, ideologia comunistă și față de Organizația Deținuților cu Convingeri Comuniste (O.D.C.C.). Deținutul trebuia să mărturisească orice informație care putea ajuta la anchetă și să denunțe orice persoană care intrase în contact cu cel anchetat, din considerente politice sau sociale. Declarațiile erau făcute întâi oral, în plină tortură, urmând a fi verificate de cineva din Comitetul de Reeducare, apoi notate în scris, semnate cu forța de către cel anchetat și trimise la Ministerul de Interne.”
2. „*Demascarea internă*, care presupunea denunțarea oricărui coleg de celulă sau din penitenciar, ce dăduse ajutor altui deținut, fie prin sprijin moral ori material, sau care făcuse afirmații defăimătoare la adresa regimului comunist, penitenciarului ori la adresa lui Țurcanu sau altor torționari. Această fază a procesului reeducării urmărea anihilarea morală a deținutului și distrugerea personalității și caracterului acestuia.”
3. „*Demascarea publică* făcea referire la faptul că deținutul trebuia să renunțe la orice pasiuni și dorințe, precum și la orice ideal propriu, începând cu familia, rudele, prietenii și terminând cu credința în Dumnezeu.”

4. „În *ultima fază*, deținutul este silit să conducă procesul de reeducare al celui mai bun prieten al său, devenind direct torționarul acestuia.”

În cazul *Experimentului Pitești* se poate vorbi despre adaptări primare din partea deținuților. Aceștia deveneau din victime *călăi* și erau legați între ei prin *tortură*. Niciun deținut al închisorii (exceptând cei care au murit torturați) nu a putut refuza ceea ce i se cerea; nimeni nu a ieșit din iad cu „mâinile curate”. Fiecare tentativă de refuz a deținutului era sesizată și aspru pedepsită. Virgil Ierunca descrie cum „imaginația delirantă a lui Țurcanu se dezlănțuia mai ales atunci când avea de-a face cu studenți care credeau în Dumnezeu și se străduiau să nu se renege. Astfel, unii erau „botezați” în fiecare dimineață: scufundați cu capul în hârdăul cu urină și materii fecale, în timp ce ceilalți în jur psalmodiau formula botezului. Acesta dura până ce conținutul făcea bulbuci. Când deținutul recalcitrant era pe punctul de a se îneca, era scos, i se dădea un scurt răgaz să respire, apoi era scufundat din nou. Unul dintre acești „botezați”, căruia i se aplicase sistematic tortura, ajunsese la un automatism care l-a ținut vreo două luni de zile: mergea în fiecare dimineață și-și băga singur capul în hârdău, spre hazul reeducatorilor”(Ierunca 1990).

Goffman susține că procedeul de *depersonalizare* începe cu oferirea de uniforme și numere de înregistrare persoanelor instituționalizate. În ceea ce privește cazul deținuților din anii 1949-1952 ai închisorii Pitești, purtarea unei uniforme și strigarea după un număr de ordine reprezenta banalul, chiar pateticul, în comparație cu atrocitățile și monstruozițiile prin care au trecut. Sadismul torționarilor a dezvăluit o altă față a deumanizării.

Adaptările primare, fie ele și nesincere, erau necesare supraviețuirii. Andrei Fântână vorbește despre experiența tatălui său, Constantin Fântână, în temnițele de la Pitești și Gherla: „A intrat în pușcărie credincios și a ieșit ateu, a intrat anticomunist și a ieșit comunist”(Ziarul Adevărul).

În anul 2018 nu se mai aud strigătele cumplite ale deținuților din penitenciar... Cu regret descoperim că singurele „adaptări secundare” de la Pitești au fost fie la deținuții care au îndurat chinuri, dar și-au conservat identitatea în secret, fie la acei câțiva care și-au pus capăt zilelor înainte de a suferi mai multă umilire. „Reeducarea” s-a terminat.

5. Un an și trei luni după gratii

Pentru a aprecia experiența între zidurile unei „instituții totale” și a înțelege efectele acesteia asupra individului, am luat legătura cu un fost deținut al Penitenciarului Bistrița. În cadrul articolului nostru, îl voi denumi „deținutul X”, cu scopul de a-i păstra identitatea secretă. Acest om a fost condamnat la un an și șapte luni de închisoare pentru deținere, trafic și consum de marijuana, săvârșind un total de un an și trei luni. Totul a început în anul 2005 și s-a terminat în 2006.

Perioada în care a fost privat de libertate se împarte în două etape. În primă fază, a petrecut 4 luni în arest și mai apoi a fost relocat în închisoare. Cu acordul acestuia voi descrie experiența sa în ambele perioade. De mai multe ori mi-a subliniat faptul că pentru el nu există o diferență considerabilă între arest și detenție, deoarece în ambele cazuri a fost efectiv privat de libertate.

În timpul arestului a împărțit celula cu încă trei persoane. Camera avea câte două paturi suprapuse și deținuții aveau permisiunea de a lipi postere și alte elemente decorative pe pereți. Pentru nevoile fiziologice era obligatoriu ca toți colegii de celulă să meargă la toaletă concomitent pentru a elimina posibilitatea unei sinucideri. Dușurile erau rare, o dată pe săptămână. Vizitele din partea cunoscuților erau permise o dată pe săptămână cu înlesnirea de a aduce mâncare, cărți, țigări și alte atenții celor reținuți. Mesele obligatorii erau primite „pe cameră” prin vizeta de la ușă. În timpul arestului deținutul X a purtat hainele personale (aduse și spălate de mama lui), cu interdicția de a avea șireturi și curea asupra sa. Întrebat fiind ce nu va putea uita niciodată din timpul arestului, a răspuns simplu: „Plictiseala. Nu exista televizor, toată ziua stăteam degeaba. Aveam o plimbare de 50 de minute pe zi afară, dar cam atât...”.

Etapa a doua a început de îndată ce a fost închis dosarul său și s-a început judecarea cazului. Deținutul X a stat timp de 11 luni închis la secția de arestați preventiv și mai apoi, după formularea sentinței, o săptămână la secția de condamnați. Diferența dintre cele două secții este semnificativă în ceea ce privește numărul de prizonieri într-o celulă. Dacă persoanele arestate preventiv trăiau în celule de câte 8 persoane, secția condamnaților avea camere ce adăposteau până la 50 de persoane. Există câte un televizor în fiecare cameră care era pornit de la ora 7 dimineața până la ora stingerii. Deținutul X glumește spunând că deși nu este amator de manele, cunoaște toate piesele de acest gen din anul 2005. Toaleta era în cameră și dușurile, la fel ca în cazul arestului, erau rare. Mâncarea era banală, insipidă și

demoralizantă. Dacă în timpul arestului exista permisiunea de a îmbrăca hainele personale, în închisoare exista ținută obligatorie formată, la vremea respectivă, din foste uniforme militare. Și aici vizitele din partea cunoscuților erau programate o dată pe săptămână, cu permisiunea de a oferi mici atenții celor aflați după gratii.

În ceea ce privește atitudinea personajului nostru timp de un an și trei luni după gratii, acesta a mărturisit că acolo a învățat să fie „o altă persoană”. Nu a voit să-și arate slăbiciunile, a învățat să socializeze cu fiecare condamnat pentru a lega alianțe și a știut mereu să-și cenzureze opiniile personale în ceea ce privește muzica și emisiunile urmărite la televizor. (A fost ceea ce se cheamă „un caracter puternic”). Gardienii s-au comportat în limitele instituționale, nu a auzit niciodată de cazuri de abuz sexual, dar trăia totuși cu o frică constantă și era mereu în expectativă. A subliniat că după gratii nu e recomandată dezvăluirea sentinței ca urmare a invidiei celor cu o pedeapsă mai îndelungată. Un gest de empatie față de cazul unui alt coleg de încarcerare transformă ambele persoane în victime sigure ale batjocurii colective.

Experiența deținutului X nu conține elemente de teroare precum cea a victimelor „experimentului Pitești”, dar a lăsat cicatrici vizibile odată cu reintrarea în libertate. Deși actualmente fost încarcerat, comunitatea, netulburată de umbrele zidurilor penitenciarului, oferă etichete și judecă automat în funcție de trecut. Asemenea unei „instituții totale”, societatea integrează oamenii proaspăt reabilitați cu stereotipii și presupuziții deja formulate. Nevoia de apartenență forțează individul în antrenarea

sa într-un nou joc al adaptărilor menite să satisfacă cererile generale.

6. Concluzii

Pentru a explora teoria lui Goffman în ceea ce privește *comportamentul individului instituționalizat*, am analizat patru cazuri complet diferite.

1) *The Lobster* (2015) oferă contextul cu cea mai mare amploare de adaptări secundare și primare protagoniștilor săi. Filmul prezintă o societate distopică, împărțită pe două lumi, ambele intrând în tiparele unor „instituții totale” definitorii. Această producție cinematografică este un bun subiect de analiză din perspectiva lui Goffman, dar, cu toate acestea, nu este ancorată în realitate (sau, mai degrabă, construiește o realitate paralelă cu încărcătură simbolică).

2) Filmul *The Shawshank Redemption* (1994) conține și el importante elemente simbolice, dar arată importanța adaptărilor secundare în contact cu „persoanele în uniformă sau costum”.

3) Cazul Închisorii de la Pitești este reprezentarea tragică a specimenelor umane îndreptate spre răutate, distrucție și cinism. Citind și încercând să înțelegem teroarea din instituția respectivă descoperim cum o *adaptare secundară* nu a fost posibilă din partea niciunui deținut.

4) Cazul deținutului X, mult mai recent decât cel al Închisorii Pitești, ne arată importanța afișării protective a unei *alte imagini* în raport cu ceilalți deținuți din celulă. Acest ultim caz nu cuprinde însă elemente de teroare din partea autorităților, ci din partea celorlalți colegi de detenție.

Erving Goffman, în cartea *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate* (1961), demonstrează *procesul de depersonalizare* la care este supus un individ în cadrul unei instituții cu regim închis. Fiecare caz dintre cele analizate ne arată cum în funcție de anumite variabile, în cadrul unei „instituții totale”, există schimbări dinamice la nivel comportamental. Foștii deținuți ai Închisorii Pitești au suferit traume pe viață în urma torturilor la care au fost supuși. David, din filmul *The Lobster*, a abordat o varietate de comportamente secundare în scopul păstrării propriilor principii, iar filmul *The Shawshank Redemption* ne prezintă un personaj care a știut să se adapteze cerințelor stricte ale închisorii, dar și-a urmat interesul în paralel. Cazul „deținutului X” ne oferă ocazia de a descoperi că adaptările secundare descrise de Goffman au fost necesare în colectivul de deținuți pentru a câștiga bună-voință și respect.

Individul adoptă atitudini în raport cu entitatea socială din care face parte. Eul se poate forma fie în completarea valorilor comune, fie în opoziție cu acestea. Omul, pe lângă nevoia de apartenență, simte și necesitatea stabilității sale; lipsa celei din urmă răpește din siguranța eului. Atașamentul și dedicarea față de orice tip de entitate socială, nu doar una de tip „total”, presupune diminuarea sau chiar „răpirea” unor trăsături ale identității unei persoane. Acceptarea din partea celorlalți presupune comprehensiune și toleranță, dar e de la sine înțeles că tocmai aceste atitudini necesită compromisuri din ambele părți. Omul nu deține libertate deplină asupra identității sale, însă deține *control*

asupra felului în care vrea să se comporte pentru a păstra *iluzia integrării totale*.

BIBLIOGRAFIE

BACU, D. (1971): *The Anti-Humans. Student Re-Education in Romanian Prisons*, Soldiers of the Cross Publishing, Englewood, Colorado.

GOFFMAN, E. (2004): *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*, Polirom, Iași.

IERNUCA, V. (1990): *Fenomenul Pitești*, Humanitas, București.

SILVERMAN, D. (2004): *Interpretarea datelor calitative. Metode de analiză a comunicării, textului și interacțiunii*, Polirom, Iași.

Surse on-line:

Experimentul Pitești

<http://www.experimentulpitesti.org/public/assets/docs/ExperimentulPitestiReeducareaPrinTortura-Scenariul.pdf>, accesat la data de 11.04.2018.

Fenomenul Pitești

<https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/fenomenul-pitesti>, accesat la data de 12.04.2018.

Ziarul Adevărul http://m.adevarul.ro/locale/pitesti/elevul-torturat-experimentul-pitesti-vrut-construiasca-aparat-propaganda-anticomunista-1_59976ee5ab6550cb81ecd78/index.html, accesat la 11.04.2018.

Filmografie:

The Shawshank Redemption (1994). Film de lungmetraj. Regia: Frank Darabont. Cu: T. Robbins, M. Freeman, C. Brown. Studiourile Columbia Pictures.

The Lobster (2015). Film de lungmetraj. Regia: Yorgos Lanthimos. Cu: C. Farrell, R. Weisz, J. Barden. Studiourile Element Pictures.